

ŁUKASZ JĘDRZEJSKI

<https://orcid.org/0000-0002-2632-9117>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Publicystyka Heleny Lemańskiej – przypadek Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1949–1967¹

Streszczenie

Polska Kronika Filmowa w czasach umasowienia informacji przypadających na lata po zakończeniu II wojny światowej dawała możliwość formułowania przekazu skierowanego do konkretnych grup odbiorców. Jej recepcja należała do części składowych życia grup społecznych i odbiorców indywidualnych, którzy mogli uzależnić się od oglądania przekazu formułowanego przez wspomniane medium. Kronika będąca elementem systemu mediów masowych miała bezpośredni wpływ na jej odbiorców w procesach socjalizacji edukowania i samoedukowania. PKF stała się i pozostaje nadal interesującym źródłem wiedzy o funkcjonowaniu PRL. Stanowi również niezwykle cenny dokument filmowy odwzorowujący styl ówczesnego dyskursu politycznego, ponadto jest dokumentem historycznym pozwalającym odwzorować cechy ówczesnych stylów prasowej publicystyki politycznej.

Słowa kluczowe: publicystyka polityczna, Helena Lemańska, Polska Kronika Filmowa, Władysław Gomułka, propaganda polityczna

---

¹ Publikacja przygotowana/finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą DIALOG w latach 2019–2021. Jest wynikiem udziału w projekcie badawczym pt. „Ośrodek badań historii kobiet”, nr 0016/DLG/2019/10.

JOURNALISM OF HELENA LEMAŃSKA – THE CASE OF THE POLISH FILM CHRONICLE IN 1949–1967

Abstract

The Polish Film Chronicle in the times of mass information falling in the years after the end of World War II gave the opportunity to formulate a message addressed to specific groups of recipients. Its reception was one of the components of the life of social groups and individual recipients who could become addicted to watching the message formulated by the aforementioned medium. The chronicle, which was part of the mass media system, had a direct impact on its recipients in the processes of socialization of education and self-education. PKF became and remains an interesting source of knowledge about the functioning of the People's Republic of Poland. It is also an extremely valuable film document reflecting the style of the political discourse of the time, moreover, it is a historical document that allows to reproduce the features of the then styles of political press journalism.

Keywords: journalism, Helena Lemańska, Polish Film Chronicle, Władysław Gomułka, political propaganda

Uwagi wstępne

Polska Kronika Filmowa w czasach umasowienia informacji przypadających na lata po zakończeniu II wojny światowej dawała możliwość formułowania przekazu skierowanego do konkretnych grup odbiorców. Jej recepcja należała do części składowych życia grup społecznych i odbiorców indywidualnych, którzy mogli uzależnić się od oglądania przekazu formułowanego przez wspomniane medium. Kronika będąca elementem systemu mediów masowych miała bezpośredni wpływ na jej odbiorców w procesach socjalizacji edukowania i samoedukowania. PKF stała się i pozostaje nadal interesującym źródłem wiedzy o funkcjonowaniu PRL. Stanowi również niezwykle cenny dokument filmowy odwzorowujący styl ówczesnego dyskursu politycznego, ponadto jest dokumentem historycznym pozwalającym odwzorować cechy ówczesnych stylów prasowej publicystyki politycznej. Wypada nadmienić, że PKF była magazynem filmowym, na który składały się relacje i felietony, wydawanym w latach 1944–1994. Redakcję kroniki powołano do życia 15 listopada 1944 r. w ramach Wytwórni Filmowej Wojska Polskie-

go mieszczącej się w Lublinie. Inauguracja działalności nastąpiła 1 grudnia 1944 r., pierwszymi redaktorami naczelnymi byli Jerzy Bossak wraz z Ludwikiem Perskim. Poszczególne wydania magazynu trwały około 10 minut i zawierały od 8 do 10 tematów, choć były i dłuższe wydania specjalne. Kronika ukazywała się co tydzień, a w latach 1957–1980 dwa razy w tygodniu. Jej emisja poprzedzała wówczas każdy seans kinowy w Polsce. Władze państwowe narzucały redakcji zadania propagandowe. Ważnymi funkcjami, jakie dodatkowo spełniała kronika, były funkcje poznawcze i rozrywkowe. Atrakcyjna forma sprawiała, że magazyn cieszył się dużą popularnością. Przykładowo w roku 1949 widownię kroniki szacowano na pięć milionów widzów tygodniowo. Magazyn posiadał stałą planszę czołówkową z powszechnie rozpoznawalnym logotypem. Znakiem rozpoznawczym był też sygnał dźwiękowy skomponowany przez Władysława Szpilmana².

Celem prezentowanych rozważań było przedstawienie stylu publicystyki filmowej w okresie, gdy funkcję redaktora naczelnej magazynu sprawowała Helena Lemańska, jedna z dwóch kobiet piastujących funkcję redaktora naczelnego PKF. Sformułowanie powyższego celu podyktowane było następującymi pobudkami: 1) lata, w których funkcję redaktora PKF pełniła Helena Lemańska (1949 – czerwiec 1967), zapisały się w historii magazynu jako okres najintensywniejszego i dynamicznego rozwoju kroniki; 2) w tym okresie redakcja magazynu zdobywała wiele prestiżowych wyróżnień na festiwalach filmowych w państwie i za granicą. Dziwi zatem fakt, że w dostępnej literaturze przedmiotu uwidacznia się wyraźny niedostatek informacji odnoszących się do działalności i dokonań zawodowych Heleny Lemańskiej³.

² Tadeusz Lubelski (red.), *Encyklopedia kina*, (Kraków: Wydawnictwo Biały Kruk 2003), 515.

³ Działalność Heleny Lemańskiej na stanowisku redaktora PKF w swoich badaniach szczerkowo zanalizował Marek Kosma Cieśliński, zob. Marek Cieśliński, *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, (Warszawa: TRIO, 2006), *passim*; idem, „Personalalia z historii PKF”, *Kino*, nr 10, 2000, 8–15; idem, „Realizm i kreacja. Redagowanie Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1956–1970”, *Kwartalnik Filmowy*, 2005, nr 49–50. Rozszerzone informacje o działalności Lemańskiej na stanowisku redaktora naczelnej PKF znajdują się m.in. w następujących publikacjach: Łukasz Jędrzejski, *Polska Kronika Filmowa 1944–1994. Obrazy komunikowania politycznego. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem naukowym Prof. dr hab. Ewy Maj*, (Lublin 2019; maszynopis znajduje się w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie), 385; idem, „Polska Kronika Filmowa w latach 1944–1968 jako medium partyjne. Zarys problemu”, *Polityka i Społeczeństwo*, nr 1(15), 2017, 158–170; idem, *Państwo i społeczeństwo w Polskiej Kronice Filmowej 1944–1956: obrazy komunikowania politycznego*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2020), 317.

Niezbędne wydawało się sformułowanie kilku pytań badawczych, które nakreśliły kształt prezentowanych rozważań. Warto było zastanowić się nad następującymi kwestiami: 1) jakie kwalifikacje zawodowe posiadała H. Lemańska jako redaktor naczelna PKF?, 2) jakie formy gatunkowe występowały w PKF w latach, gdy redaktor naczelną była Lemańska?, 3) jak prezentowała się polityczna agenda informacyjna PKF i jakie tematy w niej dominowały? Postawione pytania badawcze implikowały logikę wywodu naukowego. Tekst składał się z części wstępnej, trzech części merytorycznych odnoszących się do wybranej części biografii zawodowej H. Lemańskiej, gatunków dziennikarskich i politycznej agendy medialnej PKF. Całość dopełniały rozważania podsumowujące.

W artykule zastosowano technikę egzegezy źródeł oraz technikę wywiadu⁴. Dopełnienie wypowiedzi formułowanych przez Lemańską stanowiły wypowiedzi o charakterze wspomnieniowym sformułowane przez znakomitą montażystkę Jadwigę Zajiček (ur. 1925), a także redaktora PKF Piotra Halbersztata.

Wywiady zostały przeprowadzone z twórcami PKF w sposób właściwy dla wywiadu swobodnego. Przybierały postać rozmowy zawierającej uporządkowane etapy wypowiedzi jak: 1) zadawanie pytań filtrujących, 2) ustalanie faktów, 3) formułowanie ocen, 4) uszczegółowienie pytań i zachęcenie rozmówcy do udzielania pogłębionych odpowiedzi – takie działania miały na celu ustalić współczynnik kłamstwa zawarty w formułowanych wypowiedziach, 5) sporządzenie finalnej opinii na temat zrealizowania dyspozycji ukierunkowanej na interlokutora. Przy ustalaniu finalnej opinii o informacjach przekazywanych przez interlokutorów należało mieć na względzie czynniki o charakterze obiektywnym, do których

⁴ W przygotowanym wcześniej kwestionariuszu wywiadu znalazły się następujące pytania: 1) jakie czynniki wpłynęły na wydalenie Heleny Lemańskiej z Francji, kiedy pracowała w redakcji „Gazety Polskiej?”, 2) dlaczego władze partyjno-państwowe rekomendowały Helenę Lemańską na stanowisko redaktor naczelnej PKF?, 3) jakie priorytety postawiły władze partyjno-państwowe przed Heleną Lemańską, kiedy objęła funkcję redaktor naczelnej PKF?, 4) jak udało się wypracować nowy styl w konstruowaniu komunikatów politycznych w kronice? (o znacznej wartości poznawczej kroniki świadczą przecież liczne nagrody, jakie zdobywała redakcja na licznych festiwalach), 5) w jaki sposób udało się spełniać oczekiwania aparatu propagandowego państwa w odniesieniu do treści zamieszczanych w PKF oraz zachowywać dość znaczną dozę niezależności w kreowaniu komunikatów politycznych w PKF?, 6) jak wyglądała praca zespołu redakcyjnego kroniki?, 7) jak wyglądały okoliczności zwolnienia Pani Lemańskiej z funkcji redaktora naczelnego PKF?

należało zaliczyć: 1) przeinaczanie bądź zatajenie faktów, 2) nieprzyznawanie się do „niewygodnych” faktów z życia rozmówców, 3) w niektórych przypadkach podeszły wiek rozmówców. Zarówno wywiad przeprowadzony z Lemańską, jak i wywiady uszczegóławiające zostały przeprowadzone za pomocą komunikatora internetowego Skype. Nawiazanie kontaktu z Heleną Lemańską było możliwe dzięki uprzejmości redaktor naczelnej periodyku „Zeszyty Literackie” Barbary Toruńczyk – bliskiej przyjaciółki Lemańskiej. Uzupełnienie materiałów źródłowych stanowiły monografie naukowe odnoszące się do historii i działalności PKF, artykuły prasowe, teksty w periodykach specjalistycznych.

Helena Lemańska jako publicystka

Niewiele wiadomo o dzieciństwie i wczesnej młodości Lemańskiej. Z zachowanych materiałów wynikało, że jej dzieciństwo i wczesna młodość przypadły na okres między dwoma wojnami światowymi. Helena Lemańska przyszła na świat jeszcze w czasie I wojny światowej około 15 maja 1918 r. Mimo tego, iż Lemańska pochodziła z ubogiej rodziny, nie przeszkodziło jej to w zdobyciu jak na ówczesne czasy dobrego wykształcenia w zakresie podstawowym i gimnazjalnym. H. Lemańska ukończyła w Warszawie szkołę powszechną. Po ukończeniu jej dostała się do warszawskiego gimnazjum imienia Świąteczkiej. Była to szkoła żydowska z wykładowym językiem polskim. W trakcie nauki w gimnazjum pobierała stypendium naukowe. Aby podreperować swój budżet, w trakcie nauki w gimnazjum udzielała również korepetycji. W sporządzonym do dokumentacji partyjnej życiorysie pisała: „Utrzymywałam się z korepetycji również i po maturze, którą otrzymałam w 1937 roku”⁵. Następnie po złożeniu egzaminu dojrzałości Helena Lemańska w roku 1938 wyjechała na studia na Uniwersytecie w Jerozolimie⁶. W zachowanej dokumentacji i wspomnieniach bliskich jej osób nie widnieją informacje, jakie podjęła tam studia.

Lemańska w następujący sposób relacjonowała swe losy w czasie II wojny światowej: „Po wejściu hitlerowców udałam się

⁵ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej [dalej: AIPN], *Życiorys Heleny Lemańskiej*, sygn. IPN/BU-012241682, bp.

⁶ Helena Lemańska nie udzieliła bliższych informacji, na jakim wydziale podjęła studia.

do Lwowa, a stamtąd wyjechałam do wsi Aleksandrowskaja, Kraj Ordżonikidże”⁷.

W trakcie pobytu na terenie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich objawiły się jej zdolności w przyswajaniu języków obcych. Potwierdzeniem tej tezy niech będzie fakt, że w roku 1942 wyjechała z Ordżonikidże i przeniosła się do Armenii. W Erywanii Lemańska ukończyła studia z zakresu filologii rosyjskiej w Pedagogicznym Instytucie Języka Rosyjskiego i Literatury. Warto nadmienić, że w roku 1944 Lemańska wyjechała do Moskwy. To właśnie w stolicy państwa radzieckiego pierwszy raz podjęła pracę w branży dziennikarskiej. Zatrudniona była w delegaturze Polskiej Agencji Prasowej w charakterze tłumacza-redaktora. Podczas pracy w PAP w Moskwie Lemańska zapoznała się bliżej z Idalią i Romanem Jurysiami. Po zakończeniu II wojny światowej w roku 1946 Helena Lemańska powróciła do Polski. Podjęła pracę w redakcji „Głosu Ludu”⁸. W trakcie pracy w gazecie została przyjęta do Polskiej Partii Robotniczej. Pracowała w redakcji „Głosu Ludu” do stycznia 1949 r.

Od stycznia 1949 została oddelegowana do Francji do pracy w „Gazecie Polskiej”. Lemańska w następujących słowach relacjonowała swój pobyt we Francji: „Owszem pracowałam w «Gazecie Polskiej», ale we Francji bawiłam jako członek Komitetu Chopinowskiego. Innymi słowy przebywałam na terytorium Francji nielegalnie”⁹. Helena Lemańska mieszkała we Francji do października 1949. W oficjalnym życiorysie twierdziła: „Władze francuskie nie podały powodów wydalenia”¹⁰. Po powrocie do Polski Lemańska skontaktowała się z Romanem Werflem. Werfel planował założyć nowe pismo. Władze partyjno-państwowe nie zgodziły się jednak na utworzenie nowego czasopisma. Jak stwierdziła Julia Juryś: „Helena Lemańska wróciła z Paryża do Polski, wiadomo było, że jest dziennikarzem (sekretarzem redakcji), bo piszącym dziennikarzem

⁷ Obecnie Władykaukaz. Największe miasto i stolica Republiki Północnej Osetii-Alanii, położone w południowej części kraju, u stóp Kaukazu, nad rzeką Terek. Kiedy Helena Lemańska wyjechała do Ordżonikidże, była tam znacząca diaspora polska; AIPN, *Życiorys Heleny Lemańskiej*, sygn. IPN/BU-012241682, bp.

⁸ „Nie była to redakcja rozbudowana ... . W redakcji pracowali: Andrzej Weber, Iza Bychowska, Wilhelmina Skulska, Adam Drozdowicz, Helena Lemańska, Roman Juryś, Jerzy Lobman, Mikołaj Wadiaz”, Helena Zatorska, *Spoza smugi cienia – wspomnień ciąg dalszy*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1985), 199.

⁹ Rozmowa z Heleną Lemańską przeprowadzona 11–13 lutego 2016 r.

¹⁰ Ibidem; AIPN, *Życiorys Heleny Lemańskiej*, sygn. IPN/BU-012241682, bp.

nigdy nie była. Lemańska miała zostać w nowym piśmie sekretarzem redakcji, ponieważ doświadczenie na podobnym stanowisku zdobyła w «Głosie Ludu»¹¹.

Lemańska w redakcji PKF na stanowisku redaktora naczelnego dość szybko zaczęła zdobywać filmowe umiejętności. Julia Juryś twierdziła: „W tamtych czasach Lemańska była najzdolniejsza ze zdolnych, sama uczyła się filmu, a potem uczyła innych”¹². Lata 1955–1967 to okres, w którym kronika święciła największe triumfy w Polsce i za granicą. Redakcja magazynu zdobywała wiele prestiżowych nagród na znaczących filmowych festiwalach, w tym Grand Prix w Cannes (1962 r.) oraz w Oberhausen (1965 r.), co poświadczało profesjonalizm pracy twórców Kroniki¹³.

Wspomniane sukcesy to w dużej mierze zasługa Lemańskiej, mającej doskonałą znajomość ludzi, z którymi współpracowała. Redaktor naczelna wspominała również, że cała odpowiedzialność za przygotowanie poszczególnych wydań PKF spadała na nią. Zatem to ona decydowała o wyznaczaniu codziennych zadań dla operatorów¹⁴. W jednym z wywiadów prasowych stwierdziła: „Właściwie autorem PKF jest cała prasa polska. Wykorzystanie informacji agencyjnej, felietonu czy publicystyki prasowej w naszej specyficznej kronikalnej przeróbce – dają nowe spięcia tak nieoczekiwane, iż uchodzą one już tyle lat uwadze prawdziwych autorów”¹⁵. Ciekawą kwestią wartą odnotowania był sposób pozyskiwania informacji, jakie tematy należało przekazać pracownikom do realizacji. Jak wspominała Lemańska, sposób pozyskiwania codziennych tematów do realizacji był niezmiernie prosty. Redaktor naczelna codziennie studiowała prasę, zazwyczaj były to prasowe organy partyjne, tygodniki i lokalne dzienniki. Po zapoznaniu się z zawartością prasy odbywało się krótkie spotkanie, na którym następował przydział poszczególnych tematów do realizacji. Kolejnym źródłem pozyskiwanych informacji były dyrektywy wypracowywane na posiedzeniach Wydziału Prasy KC PZPR.

Jak zauważa M. Cieśliński: „redaktor naczelna otrzymywała, według rozdzielnika, wszelkiego rodzaju rozporządzenia. Prze-

¹¹ Rozmowa z Julią Juryś przeprowadzona 13 lutego 2016 r., zbiory prywatne autora.

¹² Ibidem.

¹³ TSzm [Tadeusz Szyma], *Polska Kronika Filmowa*, w: Tadeusz Lubelski (red.), *Encyklopedia kina*, 752.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Krystyna Garbień, „PKF ma już także dwadzieścia lat”, *Film*, nr 49, 1965, 7.

kazywane były na odbywających się kilka razy w roku zebraniach najważniejszych redakcji¹⁶. Jak zauważyła Lemańska: „W trakcie filmowania ważnych świąt państwowych nikogo z KC nie można było pominąć”¹⁷. Widać, że „scenariusze” przekazywane przez Wydział Prasy KC były w tej materii bardzo szczegółowe. Od roku 1955 w komunikatach politycznych konstruowanych przez zespół redakcyjny PKF zaczęło uwidaczniać się dążenie do wykreowania nowego stylu komunikowania na linii PKF – społeczeństwo. Wiele zasług w tej materii miała Lemańska.

Formy gatunkowe

Wielość form gatunkowych przez lata nadawania PKF decydowała o jej atrakcyjności i popularności. Atrakcyjna formuła magazynu filmowego, której składnikami były elementy bogatej oferty komunikacyjnej, sprawiała, że redakcja magazynu otrzymywała wiele znaczących, branżowych nagród w trakcie zagranicznych i polskich festiwali filmowych¹⁸. Decydował o tym w dużej mierze synkretizm gatunkowy magazynu. Według Marii Wojtak – znawczynie problematyki genologii dziennikarskiej – gatunek to: „Utrwalony w świadomości twórców schemat określonego typu wypowiedzi, a w postaci norm (obligatoryjnych lub fakultatywnych) przedstawiany w odpowiednich podręcznikach lub poradnikach”¹⁹. H. Lemańska jako jedna z twórców komunikowania politycznego PKF ujmowała wypowiedzi filmowe w wybrane gatunki dziennikarskie. Ułatwiało to jej znacznie konstruowanie komunikatów politycznych. W gatunkach dziennikarskich spożytkowanych w PKF zawarte były pewne wzorce stylistyczne konstruowanych wypowiedzi filmowych²⁰. Gatunkowe wypowiedzi filmowe nie są zatem pro-

¹⁶ Marek Cieśliński, *Piękniej niż w życiu*, 57.

¹⁷ Rozmowa z Heleną Lemańską przeprowadzona 13–14 lutego 2016 r., zbiory prywatne autora.

¹⁸ W okresie kierowania PKF przez Lemańską zespół redakcyjny zdobył m.in. takie nagrody, jak Grand Prix w Cannes (1962 r.) oraz w Oberhausen (1965 r.), co poświadczało profesjonalizm pracy twórców Kroniki.

¹⁹ Maria Wojtak, *Analiza gatunków prasowych. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i kierunków pokrewnych*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008), 12.

²⁰ Łukasz Jędrzejski, „Gatunki dziennikarskie w Polskiej Kronice Filmowej”, w: Iwona Hofman, Danuta Kępa-Figura (red.) *Współczesne media. Gatunki w mediach. Gatunki w mediach elektronicznych. Prace dedykowane Profesor Marii Wojtak*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017), 218.

stymi replikami naukowych kanonów. Modyfikacje reguł pojedynczych gatunków i mieszanie gatunków oraz inne przekształcenia, mniej lub bardziej przewidywalne, to czynniki, które nadają wypowiedziom prasoznawczym pozory komunikatów swobodnych²¹.

Gatunek to pewien wzorzec kanoniczny, którego tekst zbudowany jest z aspektu strukturalnego, poznawczego (tematycznego), pragmatycznego i stylistycznego. Na podstawie przywołanych powyżej rozważań teoretycznych należało stwierdzić, że za czasów, gdy redaktor naczelną była H. Lemańska, w PKF objawiał się synkretizm gatunkowy, na który składały się następujące formy gatunkowe: wzmianka, agitka filmowa, felieton, relacja, sylwetka, sylwetka wspomnieniowa.

Wybrane egzemplifikacje publicystyki PKF w latach 1949–1967

Od roku 1949, czyli w okresie, gdy na czele PKF stanęła Lemańska, zauważalny był wzrost zainteresowania partyjnych decydentów tematami odnoszącymi się do spraw kobiecych. W dostępnej literaturze przedmiotu nie znalazły się odniesienia, jakoby wzrost zainteresowania tematami związanymi z funkcjonowaniem w Polsce Ludowej kobiet w przekazie PKF łączono ze sprawowaniem funkcji redaktor naczelnej przez Lemańską. Natomiast Mariusz Mazur, znawca i historyk dziejów najnowszych, wzrostu zainteresowania kwestiami kobiecymi w środkach masowego przekazu upatrywał w następujących pobudkach: „Kobieta częściej niż mężczyzna była niepracującą analfabatką, uczęszczała do Kościoła i znajdowała się pod jego wpływem, nie należała do partii czy organizacji społecznych i zawodowych”²².

W roku 1949 w oficjalnej propagandzie państwowej coraz częściej widoczne były kobiety, które osiągały sukcesy na stanowiskach urzędniczych. Jedną z takich osób, którą odwiedził zespół operatorski Kroniki, była Helena Wytrwał, pełniąca funkcję wójta gminy Wojnów na Dolnym Śląsku²³. Według przekazu zawartego

²¹ Maria Wojtak, *Analiza gatunków prasowych*, 12–13.

²² Mariusz Mazur, *O człowieku tendencyjnym...: obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009), 485.

²³ FilMOTEKA Narodowa, *Wójt Gminy Wojnów*, KR, nr 7/49, bp.

we wspomnianym materiale kobiety w Polsce Ludowej miały bez skrupowania realizować swoje marzenia. Urzeczywistnienie tych marzeń miało ziścić się przy realizacji pracy na stanowiskach naukowych, w polityce. Przedstawiony powyżej obraz pani wójt pokazywał kobiety jako osoby przedsiębiorcze, znające przepisy prawne oraz doskonale odnajdujące się na stanowiskach urzędniczych. Kobiety w Polsce, według obrazu propagandowego, bez problemu łączyły stanowiska urzędnicze z rolą matki wychowującą dzieci²⁴.

Przełom lat 40. i 50. upływał w Polsce Ludowej pod hasłem współzawodnictwa i wyścigu pracy. We współzawodnictwie czynnie uczestniczyły również kobiety pracujące. Pozytywną egzemplifikacją przodownicy pracy pokazaną w Kronice numer 11/49 była jedna z łódzkich tkaczek²⁵. Kolejnym przejawem współzawodnictwa była praca kobiecych zespołów murarskich na warszawskim Mirowie²⁶. W Kronice numer 1/50 znalazła się relacja z obchodów Dni Pracy Stalinowskiej. Podczas wspomnianych dni klasa robotnicza uczciła 70. urodziny Generalissimusa. Wśród przodowników nie mogło zabraknąć również kobiet. Lektor pełnym zaangażowaniem tonem przywoływał coraz to nowe rekordy bite przez robotnice. Jak zauważał Dariusz Jarosz: „Ówczesna propaganda starała się dowartościować pracę robotnic kosztami urzędniczek. Praca robotnic przeważnie bywa ciekawsza, niż praca urzędniczek. Robotnica ma większe możliwości awansu z podmajstrzego na majstra, podczas gdy maszynistka, urzędniczka rzadko awansuje ze swojego odcinka pracy”.

W roku 1951 odbył się I Ogólnokrajowy Kongres Ligi Kobiet²⁷. Kamery operatorskie Kroniki były obecne na tym wydarzeniu. Lektor relacjonował:

²⁴ Ibidem.

²⁵ FilMOTEKA Narodowa, *Krosna Janiny Leśniewskiej*, KR, nr 11/49, bp.

²⁶ FilMOTEKA Narodowa, *Murarki Rekordzistki*, KR, nr 29/49, bp.

²⁷ Celem Ligi była walka o stały i sprawiedliwy pokój światowy oparty na zasadach demokratycznych, obrona praw i interesów kobiety i rodziny ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb dziecka, wychowanie świadomej swych praw i obowiązków w stosunku do ojczyzny i społeczeństwa obywatelki oraz czynny udział w pracy państwa i jego odbudowie, zob. Dariusz Jarosz, *Polacy, Polacy a stalinizm*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, 2000), 118; Krzysztof Lesiakowski, „Młodzież żeńska w brygadach i hufcach Powszechnej Organizacji Służba Polsce (1948–1955)”, w: Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 1, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009), 309. O działalności Ligi Kobiet, zob.: Małgorzata Dajnowicz, „Zwierciadło – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989)”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, t. 20, 2017, 67–90, eadem, „Programy działań

Tysiąc pięćset robotnic i kobiet wiejskich, uczonych i działaczek społecznych reprezentuje na kongresie dwa miliony członkiń Ligi Kobiet. Polska Ludowa przyniosła im wszystkim pełne równouprawnienie, zapewniła pracę, naukę, sprawiedliwy awans, roztoczyła opiekę nad matką pracującą i dzieckiem²⁸.

Komentarz lektorski zbieżny był z wytycznymi aparatu propagandowego w odniesieniu do roli kobiet. Wedle oficjalnej linii propagandowej to Polsce Ludowej kobiety zawdzięczać miały działania zmierzające do emancypacji. Władze zapewniały kobietom awans społeczny i możliwość wykonywania zawodu na równi z mężczyznami.

Warto nadmienić, że w roku 1953 widoczny był coraz większy udział kobiet w zawodach uważanych dotychczas za męskie. Potwierdzeniem tej tezy niech będzie przytoczenie fragmentu felietonu zamieszczonego w *Kronice*:

W miarę rozbudowy naszego przemysłu rośnie liczba kobiet, które opanowują nowe zawody. W tarnowskiej Fabryce Silników kobiety stanowią przeważająca część załogi. ... Na Nowej Hucie podobnie jak w Tarnowie rosną kadry wykwalifikowanych pracowników przemysłu i budownictwa. Uczestnikami czteromiesięcznego kursu są kobiety z pobliskich wiosek. Opanowując nowe zawody kobiety polskie coraz aktywniej przyczyniają się do realizacji Planu 6-letniego²⁹.

Jak zauważała Małgorzata Fidelis:

Komunizm był bowiem pełen sprzeczności i wewnętrznych napięć. Z jednej strony wprowadzał represje i terror, z drugiej – oferował nowe możliwości tym, którzy wywodzili się z najniższych, tradycyjnie upośledzonych warstw społecznych: chłopom, robotnikom

---

ności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet na podstawie wytycznych Krajowych Zjazdów Ligi Kobiet”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Stan badań i perspektywy*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020), 261–276; eadem, „Walka o pokój w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach «Naszej Pracy» – biuletynie Ligi Kobiet (1947–1953)”, w: Ewa Maj, Wojciech Sokół, Anna Szwed-Walczak, Łukasz Jędrzejski (red.), *Bezpieczeństwo Europy – bezpieczeństwo Polski*, t. 5: *Metamorfozy bezpieczeństwa. Teraźniejszość i przeszłość*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2017), 409–421; eadem, „The League of Women (Liga Kobiet) – the conditions for functioning of the women’s organisation in the communist system of the Polish People’s Republic (in the first period of the organisation’s activity from 1945 to 1975)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 2(9), 2020, 186–207.

²⁸ FilMOTEKA Narodowa, *Kongres Ligi Kobiet*, KR, nr 11/51.

²⁹ FilMOTEKA Narodowa, *Kobiety w nowych zawodach*, KR, nr 10/53.

i kobietom. Władza reżimu uciekała się również do motywowania pozytywnego – nadawała przywileje, zaspokajała potrzeby konsumpcyjne, wypracowała kompromisy z różnymi grupami społecznymi³⁰.

Agenda polityczna PKF w latach 1957–1967

Zachodzące w PRL powolne zmiany systemowe spowodowane śmiercią przywódcy państwa radzieckiego Józefa Stalina w dniu 5 marca 1953 r., a następnie śmiercią Bolesława Bieruta w trakcie XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego implikowały rozszerzenie się agendy komunikacyjnej PKF jako ważnego kanału przekazu treści politycznych i społecznych. Od roku 1957 zwiększono liczbę tematów znajdujących się w magazynie. Wynosiła ona średnio od 8 do 10. Rozbudowano również dystrybucję wydań. Odtąd numery PKF pojawiały się dwa razy w tygodniu. Były opatrzone literami A i B. W nowej agendzie komunikacyjnej wyodrębniono bloki tematyczne poruszające następujące zagadnienia: 1) polityka/gospodarka, 2) społeczeństwo, 3) kultura, 4) sport, 5) blok wydarzeń zagranicznych o nazwie „Ze świata”³¹. PKF kończyły materiały nazywane w filmowym żargonie „michałkami” – były to zazwyczaj tematy wesołe, satyryczne, przybierające gatunkową postać felietonów filmowych. Często w ostatnim bloku tematycznym w prezentowanych materiałach występowały zwierzęta: domowe, dzikie bądź mieszkające w ogrodach zoologicznych.

Kierująca w latach 1949–1967 zespołem redakcyjnym PKF H. Lemańska stworzyła zespół operatorów, którzy mieli zazwyczaj przypisywane zadania szczegółowe odnoszące się do filmowania tematów znajdujących się w poszczególnych numerach PKF. Jak nadmienił Piotr Halbersztat: „W przypadku ... Lemańskiej poszczególne tematy zlecała operatorom, którzy zdaniem Naczelnej – dawali gwarancję możliwie najefektywniejszej merytorycznie i artystycznie (zdjęcia) realizacji zadania”³². Roman Trzeszewski pracował w delegaturze redakcji PKF w Katowicach. Podczas pracy rejestrował

³⁰ Małgorzata Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, tłum. Maria Jaszczurowska, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015), 183.

³¹ Blok informacji zagranicznych składał się zazwyczaj z trzech lub czterech tematów mających ze sobą luźny związek bądź nie mający go wcale.

³² Rozmowa z Piotrem Halberształem przeprowadzona 29 marca 2016 r. w Warszawie, zbiory prywatne autora.

tematy związane z górnictwem, hutnictwem i ogólnym rozwojem przemysłu w regionie Śląska. Ryszard Golc zajmował się tematami społecznymi, zaś Zbigniew Karpowicz – m.in. sprawami ekonomicznymi. Henryk Makarewicz kierował oddziałem PKF w Krakowie. Realizował tematy z terenu Małopolski, Podhala i Krakowa. Z kolei Karol Szczeciński podejmował trudne zdjęcia wymagające sprawności fizycznej. Filmował kolarskie Wyścigi Pokoju. Leonard Zajączkowski realizował wszystkie tematy związane z kulturą, szczególnie z teatrem³³. Szczegółowa lista tematów w wybranym numerze dla analizowanego okresu wyglądała następująco:

Tabela 1. Przykładowa agenda medialna PKF w latach 1957–1970

L.p.	Tytuł	Realizatorzy	Długość materiału
1	<i>Rekord świata</i>	Roman Trzeszewski	25 sekund
2	<i>Przy pulpicie</i>	Ryszard Golc	1 minuta
3	<i>Tu radio Szczecin</i>	Zbigniew Karpowicz	1 minuta 85 sekund
4	<i>Handel i piosenka</i>	Zbigniew Karpowicz	1 minuta 45 sekund
5	<i>Kraków-Zakopane</i>	Henryk Makarewicz	1 minuta 74 sekundy
6	<i>Mistrzowie szabli</i>	Karol Szczeciński	1 minuta 8 sekund
7	<i>Dożywocie</i>	Leonard Zajączkowski	3 minuty 3 sekundy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: FN, KR, nr 18B/64.

Pierwszy materiał zawierał obrazy wydobywania węgla. W dwóch kolejnych przedstawiane były zagadnienia rozwoju infrastruktury transportowej. Filmy numer cztery i pięć poruszały problematykę kulturalną. Temat numer cztery poświęcony był popularnemu młodzieżowemu zespołowi Filipinki. Materiał filmowy znajdujący się na piątym miejscu prezentował tematykę związaną z Krakowem i Zakopanem. Jak wspomniano, dwa ostatnie tematy poświęcone były zagadnieniom sportowym i kulturalnym. W ostatnim filmie pokazano inscenizację teatralną na motywach komedii Aleksandra Fredry.

Czynności adaptacyjne do zmieniających się warunków politycznych – zgodnie z koncepcją Jana Szczepańskiego – oznaczały przejście przez kilka etapów przystosowania do nowych realiów państwowych i partyjnych. Socjolog zauważył, że adaptacja obejmuje: 1) rozeznanie się w nowej sytuacji, kiedy następuje redefiniowanie kategorii społecznych, 2) reorientację wzorców postaw i zachowań, 3) tolerowanie myślenia i postępowania według odręb-

³³ Rozmowa z Jadwigą Zająček przeprowadzona 26 lutego 2016 r., zbiory prywatne autora.

nych, własnych („innych”) reguł działania, 4) dopasowanie stron uczestniczących w adaptacji, 5) przyswojenie (asymilowanie) wzorów postępowania oraz wartości przez uczestników procesów adaptacyjnych³⁴. Nadmienione etapy uwidoczniły się w poczynaniach kierownictwa PKF. Miały konkretne odzwierciedlenie w zawartości obrazów produkowanych przez ekipę Kroniki w kolejnych latach. Najpierw pojawiły się oznaki prób odświeżenia przekazu wizualnego, następnie zmierzano do korekty merytorycznej zawartości filmowych obrazów. W procesie ramowania treści politycznych w PKF w latach 1956–1970 można było wyszczególnić następujące bloki tematyczne: 1) XX Zjazd KPZR, 2) pogrzeb Bieruta, 3) masakra robotników w Poznaniu, 4) zmiana władz państwowych w październiku 1956 r., 5) stanowisko partii wobec rewolucji na Węgrzech, 6) spór o Milenium, 7) protesty studenckie w marcu 1968 r., 8) strajki robotnicze na Wybrzeżu w 1970 r.

W latach 60. XX w. jedną z ważniejszych kwestii w polityce wewnętrznej w Polsce gomułkowskiej były prowadzone na szeroką skalę obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, przeciwstawiane przez władze państwowe obchodom Milenium organizowanym przez episkopat Polski. Obchody tysiąclecia stały się dobrym asumptem do zaostżenia retoryki partyjnej i polityki prowadzonej w stosunku do przedstawicieli Kościoła katolickiego. W latach 60. Kościół odżegnywał się od krytyki istniejącego systemu politycznego, nie negował legalności wyboru władz państwowych, nie sugerował braku suwerenności PRL jako organizmu państwowego³⁵. Negatywne emocje u prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego budziła lansowana przez Gomułkę idea ateistycznej laicyzacji państwa. Wspomnianej idei Wyszyński przeciwstawiał ogłoszoną dziesięcioletnią Wielką Nowennę. Złożona była z rozlicznych uroczystości o charakterze kościelnym mających zazwyczaj lokalny charakter. Głównym zadaniem wydarzeń zainicjowanych przez episkopat było zbliżenie wiernych do Kościoła katolickiego, jasno-

³⁴ Jan Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 181, 198–199, 229; Hanna Dumala, „Adaptacja polityczna”, w: Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 1: *Pojęcia, teorie i metody*, (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 25.

³⁵ Kazimierz Kuczyński, Tomasz Ławecki, *Polityka, lata 1957–1970. Kronika PRL 1944–1989*, t. 17, (Warszawa: Bellona 2016), 44.

górskiego sanktuarium i kultu Matki Boskiej Częstochowskiej jako Królowej Polski.

Władze państwowe podjęły działania mające na celu dyskredytację duchowieństwa już w roku 1958. Przedstawiciele Kościoła oskarżano o próby zaszczepienia w społeczeństwie fanatyzmu religijnego, narzucanie „średniowiecznej etyki” życia rodzinnego. Wierzący członkowie PZPR zostali pozbawieni partyjnych funkcji. W 1961 r. władze państwowe podjęły decyzję o zakazie nauczania religii w szkołach. Na mocy zakazu nauka przenosiła się szybko do tworzących się przy parafiach salek katechetycznych. W 1965 r. biskupi polscy wystosowali do biskupów niemieckich list z przebaczeniem krzywd wyrządzonych przez naród niemiecki narodowi polskiemu. Na łamach „Trybuny Ludu” rozpoczęła się oficjalna kampania mająca zdyskredytować działania duchowieństwa powzięte w związku z publikacją listu. Służył do tego cykl artykułów publikowanych pod tytułem *W czyim imieniu?*³⁶. Kulminacyjny rok obchodów upływał pod znakiem antykościelnej psychozy. I sekretarz poczynił ruchy wyprzedzające i ogłosił konkurencyjny, państwowy kalendarz obchodów tysiąclecia w styczniu 1966 r. na posiedzeniu Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Zapowiedział, że: „Naród pójdzie słuszną drogą”³⁷.

Narastający spór między państwem a Kościołem katolickim w trakcie obchodów Milenium widoczny był również w oficjalnych komunikatach politycznych formułowanych na łamach PKF. Przykładem konfliktownego sposobu obrazowania uroczystości państwowych były materiały zamieszczone w PKF numer 7A/66. Analizowany numer liczył dziewięć minut i pięćdziesiąt sześć sekund. Państwowe i kościelne obchody tysiąclecia najbardziej wyraźnie ukazane zostały w temacie numer jeden pod tytułem *Tysiąclecie*. Prezentowany materiał liczył 5 minut i 59 sekund, podzielony był wewnątrz na kilka przeciwstawnych części pokazujących przebieg państwowych i kościelnych obchodów. W pierwszej części pokazano wystawę przygotowaną w miejscowym muzeum obrazującą rozwój miasta. Prezentowano ekspozycje muzealne, eksponaty z wykopalisk i makiety miasta. W kolejnych częściach sfilmowano

³⁶ Władze państwowe oficjalnie zabroniły się wypowiadać na temat publikacji listu w innych środkach masowego przekazu niż „Trybuna Ludu”. Takie rozwiązanie sprawy mogło powodować, że w PKF nie znalazła się choćby wzmianka odnosząca się do publikacji listu.

³⁷ Kazimierz Kuczyński, Tomasz Ławecki, *Polityka, lata 1957–1970*, 44–51.

zabytki sakralne, domniemany grób żony Mieszka I Dobrawy znajdujący się według tradycji w podziemiach gnieźnieńskiej katedry, zabytkowe portyki oraz najważniejszy zabytek Kościoła – Drzwi Gnieźnieńskie, które w momencie realizacji materiału były remontowane. Przywołana część filmu liczyła 1 minutę i 52 sekundy. W kolejnej części pokazywano fragment obchodów kościelnych odbywających się w gnieźnieńskiej katedrze. W realizacji zdjęć wykorzystowano segmentację części realizowanego filmu. Sceną oddzielającą poszczególne segmenty filmu był motyw bijącego dzwonu³⁸. Widoczne były wyraźne rozgraniczenia poszczególnych sekwencji. Operatorzy nie pokazali fragmentu odprawianej mszy. Jedynym religijnym symbolem umieszczonym na taśmie filmowej stała się kopia obrazu Czarnej Madonny znajdująca się w ołtarzu katedry. W realizacji filmowej stosowano ujęcia z planu górnego ogólnego, oddalonego. Kamery PKF najpewniej umieszczone były na chórze gnieźnieńskiej katedry. Pokazywano zakonnice i przedstawicieli episkopatu z góry i od tyłu. Taki sposób ujęć filmowych pokazywał duchowieństwo jako anonimową zbiorowość, uniemożliwiając przy tym identyfikację poszczególnych hierarchów kościelnych. W opisaney części redakcja PKF poświęciła tematowi 72 sekundy.

W następnej części pokazywano przyjmowanie przez Marszałka Polski Mariana Spychalskiego defilady wojskowej z okazji rocznicy sforsowania Odry i Nysy przez żołnierzy drugiej armii Wojska Polskiego. W przekazie komunikacyjnym lektor czytał:

Do zebranych przemawia minister obrony narodowej, Marszałek Polski, Marian Spychalski. ... Zapadł już zmierzch, gdy piastowskie Gniezno przyjmowało defiladę wojskową. Tegoroczne uroczystości zbiegają się z rocznicą sforsowania Odry i Nysy przez żołnierzy drugiej armii wojska polskiego. Klamra Tysiąclecia zamknęła się nad brzegami rzeki, w którą pale graniczne wbijał Bolesław Chrobry³⁹.

Przytoczona część filmu trwała 2 minuty i 22 sekundy. W kolejnej sekwencji przedstawiono znów kościelne obchody Tysiąclecia,

³⁸ Segmentacja służyła do zestawienia elementów filmu nazywanych sekwencjami i wyrażnemu ich rozdzieleniu między uroczystości państwowe i kościelne. Sekwencje były połączone jednostką narracyjną. Zapewniały również jedność i spójność ujęć zawartych w filmie, Jacques Aumont, Michel Marie, *Analiza filmu*, tłum. Maria Zawadzka, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013), 83.

³⁹ FilMOTEKA Narodowa, *Gniezno*, Kr, nr 17A/66.

tym razem odbywające się w katedrze w Poznaniu. W sposobie obrazowania kościelnej części uroczystości zastosowano taki sam styl ujęć filmowych jak w przypadku fragmentu pokazującego ujęcia z Gniezna. Część materiału filmowego trwała 28 sekund. Ostatnią sekwencję stanowiły ujęcia z przebiegu uroczystości państwowych na placu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu. Kulminacyjnym punktem ujętym w przekazie komunikacyjnym PKF było przemówienie Gomułki. W realizowanym materiale nie zdecydowano się na wykorzystanie fragmentu przemówienia polityka z offu. Spożytkowano streszczenie. Lektor PKF czytał m.in.: „Władysław Gomułka mówi o zasługach ludu wielkopolskiego zawsze wiernego ojczyźnie, twardego i pracowitego. Mówi o zwrocie w dziejach Polski w ostatnim dwudziestolecu. ... Piętnuje próby części episkopatu przeciwstawienia jubileuszu chrztu ogólnonarodowym obchodom”⁴⁰.

Władze państwowe w roku 1965 przygotowały specjalne wytyczne odnośnie do państwowej kontroli kościelnej propagandy.

⁴⁰ Ibidem. W trakcie obchodów Milenium oś sporu na płaszczyźnie historycznej między episkopatem a KC PZPR umiejscowiona była wokół lansowanej przez Wyszyńskiego idei Polski jako przedmurza chrześcijaństwa. Prymas Polskę jako przedmurza chrześcijaństwa pojmował w dwóch wymiarach. Jako istnienie dwóch wzajemnie wykluczających się ze sobą światów. Świata opartego na wartościach chrześcijańskich oraz świata laickiego. Przedmurze oddzielało jeden obszar kulturowy zbudowany na konkretnych pryncypiach ideowych od drugiego stanowiącego zaprzeczenie świata chrześcijańskiego. Prymas Wyszyński postrzegał Polskę jako forpocztę idei przedmurza. Idee chrześcijańskie lansowane przez polski Kościół wedle duchownego wkraczały na coraz większy, obcy ideologicznie teren, zmieniając granice świata laickiego i rozszerzając granice świata chrześcijańskiego. Andrzej Rajewski, „Spór o przeszłość. Historia Polski w narracji Kościoła i państwa w okresie obchodów milenijnych”, w: Bartłomiej Noszczak (red.), *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)* (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2017), 912. Z kolei Gomułka wyraźnie potępił promowaną przez Wyszyńskiego ideę przedmurza. Dla dyskredytacji przeciwnika politycznego używał fraz charakterystycznych dla zerowego poziomu języka polityki. W wygłoszonym przemówieniu mówił m.in.: „Jakże ograniczony i wyzbyty narodowego poczucia państwowości musi być umysł przewodniczącego episkopatu polskiego, który z tych tragedii jakie spotkały Polskę, wyciąga taki tylko wniosek, że naród polski mógł bardzo często być bez króla, i bez wodza, i bez zwierzchników, i bez premierów, i bez ministrów, ale naród ten nigdy nie żył bez pasterza. Ten wojujący z naszym państwem ludowym nieodpowiedzialny pasterz, pasterz, który głosi pretensje, że nie będzie się korzył przed polską racją stanu, stawia swoje urojone pretensje do duchowego zwierzchnictwa nad narodem polskim wyżej niż niepodległość Polski. Jakież to musi być zaślepienie tego kierownika episkopatu polskiego i jego popleczników, lansujących pokraczną, antynarodową ideę przedmurza, której treść polityczna w naszych czasach sprowadza się do skłócenia narodu polskiego z narodem radzieckim, do zerwania sojuszu polsko-radzieckiego. Kierując się wstecznymi celami politycznymi, część hierarchii kościelnej wplotła swoją ideę przedmurza do uroczystości kościelnych organizowanych z okazji tysiąclecia wkroczenia chrześcijaństwa na ziemię polskie”, ibidem, 928–929.

Główna teza, wokół której prowadzone były propagandowe działania państwowe, polegała na podkreślaniu polskich, świeckich tradycji państwowych. Ówczesne działania propagandowe odnosiły się do stwierdzenia, że: „To Polska Rzeczpospolita Ludowa, a nie Kościół jest ukoronowaniem historycznego rozwoju narodu polskiego”⁴¹. W ocenie kierownictwa partii: „Punkt wyjścia dla szczegółowych wniosków stanowiła teza, że Kościół katolicki nie zrezygnował ze swojej wrogiej politycznie działalności i dąży do klerykalizacji życia społecznego i uzyskania decydującego wpływu na wszystkie dziedziny życia społecznego w Polsce, choć coraz bardziej zdaje sobie sprawę, że nie jest w stanie zachować stale postępującego procesu laicyzacji społeczeństwa”⁴². W przytoczonych wydaniach PKF, odnoszących się do sposobów komunikacji politycznej w okresie sporu o Milenium, można było wyszczególnić następujące cechy przyjętej przez PZPR strategii komunikacyjnej: wyselekcjonowana informacja oraz partyjna interpretacja pozwalająca na sformułowanie określonego obrazu państwa, społeczeństwa, kultury. Selekcja informacji miała zapewnić jej przydatność pod względem ideologicznym. Przyczyniała się do ukierunkowania zainteresowań odbiorców na sprawy państwa, na kwestie umiejętności aparatu partyjnego mobilizowania opinii publicznej wokół zagadnień żywotnych dla społeczeństwa polskiego. Zmierzano do pokazania sukcesów polityki laicyzowania obywateli Polski Ludowej. Informacje nacechowane ideologicznie stanowiły element dostosowania dyskursu do panujących ówczesnie uwarunkowań polityczno-społecznych⁴³.

Zakończenie

Polityczna adaptacja ekipy PKF w latach 1956–1967 na czele z H. Lemańską miała kilka wymiarów: ideologiczny, etyczno-moralny, artystyczno-estetyczny. Kolejne ważne wydarzenia

⁴¹ Tomasz Goban-Klas, *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, tłum. Anna Minczewska-Przeczek, (Warszawa: Wydawnictwo ASPRA-JR, 2004), 172.

⁴² Barbara Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001), 7.

⁴³ Mariusz Mazur, „Strategie i techniki komunikacyjne w Polsce Ludowej 1944–1956. Refleksje badawcze”, w: Krzysztof Stępnik, Maciej Rajewski (red.), *Komunikowanie się Polaków w latach 1944–1989*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2011), 24–25.

w państwie polskim wiązały się z kryzysami społecznymi, determinującymi zmiany personalne w naczelnych instytucjach państwa, a tym samym także w kierownictwie rządzącej Polską partii. W publicystyce PKF w latach 1956–1967 adaptacja, o której już uprzednio wzmiankowano, odnosząc się do teoretyków jak Talcott Parsons czy Jan Szczepański, nabierała dodatkowego sensu, gdy widziano ją przez pryzmat doświadczeń filmowców znajdujących się na usługach reżimu politycznego. Retrospektywny ogląd ich działalności w PKF pozwolił dostrzec reguły adaptacyjne ustalone przez Roberta K. Mertona, zawarte w studium *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Według myśliciela adaptacja może się dokonać na pięć sposobów, gdy uwidacznia się: 1) konformizm, 2) innowacja, 3) rytualizm, 4) wycofanie, 5) bunt⁴⁴. Każdy ze wspomnianych sposobów dostosowania do sytuacji politycznej znalazł oddźwięk w działaniach H. Lemańskiej i pozostałych realizatorów PKF. Pracowali w granicach porządku, celów, zadań i środków charakteryzujących czas i miejsce. W odpowiedniej proporcji wykazywali postawy dyspozycyjności wobec ekipy rządzącej Polską, gotowi byli do udoskonalenia technik indoktrynacji widzów, do spożytkowania zestawu politycznej obrzędowości.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, *Życiorys Heleny Lemańskiej*, sygn. IPN/BU-012241682.
- Filmoteka Narodowa, *Gniezno*, Kr, nr 17A/66.
- Filmoteka Narodowa, *Kobiety w nowych zawodach*, KR, nr 10/53.
- Filmoteka Narodowa, *Kongres Ligi Kobiet*, KR, nr 11/51.
- Filmoteka Narodowa, *Krosna Janiny Leśniewskiej*, KR, nr 11/49.
- Filmoteka Narodowa, *Murarki rekordzistki*, KR, nr 29/49.
- Jędrzejski Łukasz, *Polska Kronika Filmowa 1944–1994. Obrazy komunikowania politycznego. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem naukowym Prof. dr hab. Ewy Maj*, (Lublin 2019; masygnopis znajduje się w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie).

⁴⁴ Robert K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. Ewa Morawska, Jerzy Wertenstein-Żuławski, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002), 196–198, 204; zob.: Bartosz Celmer, „Dewiacja i anomia w ujęciu systemowym”, *Kultura i Społeczeństwo*, nr 2, 2013, 133.

- Rozmowa z Heleną Lemańską przeprowadzona 11–13 lutego 2016 r., zbiory prywatne autora.
- Rozmowa z Jadwigą Zajiček przeprowadzona 26 lutego 2016 r., zbiory prywatne autora.
- Rozmowa z Julią Juryś przeprowadzona 13 lutego 2016 r., zbiory prywatne autora.
- Rozmowa z Piotrem Halbersztatem przeprowadzona 29 marca 2016 r. w Warszawie, zbiory prywatne autora.
- Zatorska Helena, *Spoza smugi cienia – wspomnień ciąg dalszy*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982).

Opracowania

- Aumont, Jacques. Michel, Marie. *Analiza filmu*, tłum. Maria Zawadzka, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013).
- Celmer, Bartosz. „Dewiacja i anomia w ujęciu systemowym”, *Kultura i Społeczeństwo*, nr 2, 2013.
- Cieśliński, Marek. „Personalalia z historii PKF”, *Kino*, nr 10, 2000, 8–15.
- Cieśliński, Marek. *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, (Warszawa: TRIO, 2006).
- Cieśliński, Marek. „Realizm i kreacja. Redagowanie Polskiej Kroniki Filmowej w latach 1956–1970”, *Kwartalnik Filmowy*, nr 49–50, 2005, 104–129.
- Dajnowicz, Małgorzata. „The League of Women (Liga Kobiet) – the conditions for functioning of the women’s organisation in the communist system of the Polish People’s Republic (in the first period of the organisation’s activity from 1945 to 1975)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 2(9), 2020, 186–207.
- Dajnowicz, Małgorzata. „Programy działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet na podstawie wytycznych Krajowych Zjazdów Ligi Kobiet”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Stan badań i perspektywy*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020), 261–276.
- Dajnowicz, Małgorzata, „Walka o pokój w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach «Naszej Pracy» – biuletynie Ligi Kobiet (1947–1953)”, w: Ewa Maj, Wojciech Sokół, Anna Szwed-Walczak, Łukasz Jędrzejski, (red.), *Bezpieczeństwo Europy – bezpieczeństwo Polski*, t. 5: *Metamorfozy bezpieczeństwa*.

- Teraźniejszość i przeszłość*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017), 409–421.
- Dajnowicz, Małgorzata. „«Zwierciadło» platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989)”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, t. 20, 2017, 67–90.
- Dumała, Hanna. „Adaptacja polityczna”, w: Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 1: *Pojęcia, teorie i metody*, (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 25.
- Fidelis, Małgorzata. *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, tłum. Maria Jaszczurowska (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015).
- Fijałkowska, Barbara. *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001).
- Garbień, Krystyna. „PKF ma już także dwadzieścia lat”, *Film*, nr 49, 1965.
- Goban-Klas, Tomasz. *Niepokorna orkiestra medialna: Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, tłum. Anna Miniczewska-Przeczek, (Warszawa: Wydawnictwo ASPRA-JR, 2004).
- Jarosz, Dariusz. *Polacy, Polacy a stalinizm*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, 2000).
- Jędrzejski, Łukasz. „Gatunki dziennikarskie w Polskiej Kronice Filmowej”, w: Iwona Hofman, Danuta Kępa-Figura (red.), *Współczesne media. Gatunki w mediach. Gatunki w mediach elektronicznych. Prace dedykowane Profesor Marii Wojtak*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017).
- Jędrzejski, Łukasz. *Państwo i społeczeństwo w Polskiej Kronice Filmowej 1944–1956: obrazy komunikowania politycznego*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2020).
- Jędrzejski, Łukasz. „Polska Kronika Filmowa w latach 1944–1968 jako medium partyjne. Zarys problemu”, *Polityka i Społeczeństwo*, nr 1(15), 2017.
- Kuczyński, Kazimierz. Ławecki, Tomasz. *Polityka, lata 1957–1970. Kronika PRL 1944–1989*, t. 17, (Warszawa: Bellona, 2016).
- Lesiakowski, Krzysztof. „Młodzież żeńska w brygadach i hufcach Powszechniej Organizacji Służba Polsce (1948–1955)”, w: Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarc (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie*

- się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym), t. 1, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009), 209–229.
- Lubelski, Tadeusz (red.). *Encyklopedia kina*, (Kraków: Wydawnictwo Biały Kruk 2003).
- Mazur, Mariusz. *O człowieku tendencyjnym...: obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009).
- Mazur, Mariusz. „Strategie i techniki komunikacyjne w Polsce Ludowej 1944–1956. Refleksje badawcze”, w: Krzysztof Stępnik, Maciej Rajewski *Komunikowanie się Polaków w latach 1944–1989*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011).
- Merton Robert K. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. Ewa Morawska, Jerzy Wertenstein-Żuławski, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002).
- Rajewski, Andrzej. „Spór o przeszłość. Historia Polski w narracji Kościoła i państwa w okresie obchodów milenijnych”, w: Bartłomiej Noszczak (red). *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2017).
- Szczepański, Jan. *Elementarne pojęcia socjologii*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe, 1970).
- Wojtak, Maria. *Analiza gatunków prasowych. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i kierunków pokrewnych*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008).